

Володимир В'ЯТРОВИЧ

КОМУНІСТИЧНИЙ АЛЬЯНС ПРОТИ УПА

Закінчення Другої світової війни стало тріумфом для Радянського Союзу. Просуваючись усе далі на Захід за відступаючими німецькими військами, він поступово утверджував свою владу в країнах Східної і Центральної Європи, де було сформовано промосковські сателітні уряди. Та, незважаючи на приголомшливі успіхи на зовнішньополітичній арені, Союз мав велику внутрішню проблему. Цією проблемою був український визвольний рух, що провадив активну діяльність і після 1945 року, хоч тепер Москва могла всі свої зусилля зосередити на боротьбі з ним. Діяльність цього руху завдала радянській системі не тільки значних військових чи матеріальних втрат, але й не менш болючих морально-політичних. Адже завзята боротьба українців зі сталінським режимом руйнувала зручний для СРСР міф про “комуністичний рай”, міф, що був важливим чинником утвердження прорадянських урядів у державах Східної і Центральної Європи. Бурхлива діяльність на українських повстанців на теренах так званого Закерзоння, українських землях, що після Другої світової війни відійшли до Польщі, була особливо небезпечною в цьому сенсі. По-перше, через свою географію – адже її вогнище зачіпало три країни: Польщу (на території якої власне зосереджувалося), СРСР (а саме терени Закарпаття, де повстанський рух перебував ще у зародковому стані й потребував підтримки ззовні) та Чехословаччини (в якій позиції Москви на той час були найслабшими серед інших країн-сателітів). По-друге, зважаючи на те, що через терени Закерзоння українські повстанці намагалися впливати не тільки на ситуацію в Польщі та Чехословаччині, але й використовувати їх як “вікно в Європу”, інформуючи світ про ситуацію в Україні та про визвольний рух.

Звичайно, в посиленні повстанського руху та поширенні його на своїх теренах не була зацікавлена не тільки Москва, але й уряди поставлені нею у Варшаві та Празі. Саме це спонукало СРСР, Польщу та Чехословаччину до спільної боротьби з УПА.

Тематика протиповстанської співпраці СРСР та його сателітів фактично не розроблялася ні в радянській, ні в польській, ні в чехословацькій історичній літературі. Відомо, що на дослідження діяльності ОУН і УПА загалом в радянські часи накладалося суворе табу. Що ж до розглядуваної проблеми, то тут заборону посилював ще й той аспект, що вона показувала міжнародний розмах діяльності українського національно-визвольного руху, показувала тих, кого комуністична ідеологічна система називала бандитами, як суб'єктів міжнародних

відносин, як силу, що примушувала Москву поборювати її з допомогою союзників. Фрагментарно про співпрацю поляків з Червоною Армією та чехословацьким військом у розділі “Співпраця з сусідами” розповідають у своїй праці “Дорога в нікуди” польські історики Антоні Щесняк і Веслав Шота¹. Деякі відомості містять книги чехословацьких істориків Богуша Хньоупека і Яна Фіали². Але ці книжки містять лише окремі епізоди цього процесу, не даючи його загальної картини.

Аналогічно немає праць, присвячених цій темі, й в українській історіографії. З проголошенням незалежності України, поряд з іншими донедавна забороненими темами, стало можливим вивчення найрізноманітніших аспектів діяльності ОУН і УПА. Проте на разі це відбулося лише на збільшенні кількості опублікованих спогадів та документів з цього періоду. Історичних розвідок та досліджень з цієї проблематики, на жаль, залишається дуже мало³, а тому й співпраця СРСР та його сателітів у боротьбі з УПА досі перебувала поза увагою українських істориків.

Джерельною базою для написання пропонованого дослідження були радянські, польські та чехословацькі документи. Причому перші дві групи документів автор опрацював за опублікованими збірниками документів: “Прикордонні війська СРСР, травень 1945–1950”⁴, “Депортації. Західні землі України кінець 30-их початок 50-их рр.”⁵ “ОУН і УПА на терені Польщі” Юрія Шаповала⁶, “Акція «Вісла»” Євгена Місила (який подає багато матеріалів про співпрацю поляків із сусідами в рамках операції “Вісла”)⁷. Натомість чехословацькі документи, взяті безпосередньо з Військово-Історичного Архіву в Трнаві у Словаччині, вводяться в історичний обіг уперше. Для більшої наочності висвітлення теми окрім самого дослідження тут за цитовано також важливих документів.

Пропонована історична розвідка потребує уточнення і поглиблення, адже авторові вдалося використати у своїй роботі лише невеликий обсяг матеріалів (зокрема, дуже мало використано радянських документів, на

¹ *Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce.* – Warszawa: MON, 1973. – S. 416-421, 450-456.

² *Chňoupek V. Banderovci.* – Bratislava: Smena, 1989.; *Fiala Jan. Zprava o akci B.* – Praha, 1994.

³ *Див.: Здіорук О. І., Здіорук С. І., Груневич Л. В. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945-1998).* – Київ, 1999; *Лисенко О. С., Марущенко О. В. Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія. Бібліографічний покажчик публікацій 1998-2002 років* – Київ, 2002

⁴ *Пограничные войска СССР, май 1945-1950: Сборник документов и материалов / За ред. Соловьёва Е.* – Москва, 1975.

⁵ *Депортації. Західні землі України кінець 30-их початок 50-их рр. Документи, матеріали, спогади.* / За ред. Сливки Ю. – Львів, 1998. – Т. 2.

⁶ *ОУН і УПА на терені Польщі (1944-1947) / За ред. Шаповала Ю.* – Київ, 2000.

⁷ *Акція “Вісла”. Документи / За ред. Місила Є.* – Львів–Нью-Йорк, 1997.

жаль, не вдалось ознайомитися зі змістом такого важливого документа як потрійна угода СРСР, Польщі та ЧСР від 7 травня 1947 року). Збільшення джерельної бази через залучення більшої кількості радянських, польських, чехословацьких та українських матеріалів дасть змогу краще висвітлити розглядувану проблему, а отже й значення українського національно-визвольного руху в історії країн Східної Європи.

За твердженням польських істориків Антоні Щесняка і Веслава Шоти, початки антиповстанської співпраці між СРСР та Польщею припадають на другу половину 1944 та першу половину 1945 років, коли польські війська ще не могли виставити біль-

*Зустріч чехословацьких та польських старшин.
1947 р.*

ших сил на боротьбу з українськими повстанцями. Роль радянських прикордонних відділів у цьому процесі зводилася тоді до блокування польсько-радянського кордону та організації винищувальних операцій проти сотень УПА⁸. Конкретні умови вже не просто допомоги, а співпраці обох сторін були обговорені та узгоджені в другій половині 1945 року. У розпорядженнях заступника командира з політвиховних справ Військового округу Краків від 31 жовтня того року вказано її напрями: “обмін інформацією і встановлення спільних операційних планів; інформування відділів Червоної Армії про перехід банд [маються на увазі відділи УПА. – В. В.] на терени СРСР і навпаки; дозвіл відділам Червоної Армії, в разі потреби, переходити кордон на 10 кілометрів углиб Польщі”⁹. Отже, як бачимо з наведених пунктів, ініціатива співпраці виходила з радянського боку, який отримував, відповідно, більше повноважень у здійсненні своїх операцій. Для того щоб згладити ці моменти, очевидно неприємні для польської сторони, політвиховний апарат ВП, орган цілком підконтрольний відповідним ідеологічним службам СРСР, повинен був з’ясовувати своїм воякам, що “не йдеться про втручання СРСР у внутрішні справи Польщі, а лише про боротьбу зі спільним ворогом – українським фашизмом”¹⁰.

⁸ *Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd. – S. 417.*

⁹ *Ibid. – S. 418.*

¹⁰ *Ibid.*

У рамках цієї співпраці в кінці 1945 року поляки провели разом з радянськими прикордонниками і відділами НКВД низку спільних акцій: у жовтні проти куреня УПА “Рена”, у грудні проти відділів, що діяли в районі Кальникова коло Радимна¹¹. Тоді ж, в кінці 1945 року, до Воеводського Уряду Безпеки у Ряшеві на допомогу в боротьбі з українським підпіллям радянська сторона, що вже мала у цій сфері певний досвід, направила полковника Новікова.

Поряд з тим, у другій половині 1945 року налагоджується аналогічна співпраця між Чехословаччиною та СРСР. Безпосереднім поштовхом до цього для військовиків ЧСР послужив рейд сотень УПА на терени Словаччини в серпні–вересні 1945 року¹². Чехословацькі прикордонники були настільки заскочені акцією повстанців, що не могли організувати жодних ефективних заходів проти неї. Звісно, в такій ситуації їм не залишалось нічого іншого як просити допомоги у “старшого брата” – СРСР, яку вони негайно отримали. Адже кожен такий акт не тільки утверджував військовий авторитет радянської сторони, але й пришвидшував процес узалежнення ще ніби незалежної держави. І вже в перших днях вересня радянське командування надіслало до Словаччини моторизований полк, до складу якого входили, зокрема, і 30 танків¹³. У звіті спеціально створеної тоді для ліквідації УПА чехословацької військової частини “Само” вказано, що “4 вересня до Капушан прибув моторизований полк Червоної Армії з метою зліквідувати ворожі відділи [маються на увазі відділи УПА. – В. В.]. З ним було нав’язано зв’язок і розпочато співпрацю. З відділами Ча провели акції в теренах Раменіни, Злата Баня, Почічва – всі безрезультатно. Ворожі відділи зумисне уникали боїв і почали відступати до кордону”¹⁴.

Співпраця тривала та поглиблювалася й пізніше, після закінчення першого словацького рейду УПА у вересні 1945 року. Як інформує “Доповідна записка Головного управління прикордонних військ СРСР...”, у грудні того ж року, “в зв’язку з бандвиявами в прикордонну смугу ЧСР прибула Четверта моторизована дивізія чехословацького війська. Командир дивізії особисто інформував начальника прикордонних загонів Закарпатського округу про наявність банд у прикордонній смузі ЧСР і звернувся з проханням встановити зв’язок з чехословацьким військом при переслідуванні банд у разі їх прориву через кордон з ЧСР в СРСР чи з СРСР в ЧСР. У результаті переговорів досягнуто усної домовленості з цих питань і опрацьовано порядок взаємодії та взаємодопомоги радянськими

¹¹ Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd.

¹² Про цей рейд докладніше див. В’ятрович Володимир. Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Торонто–Львів, 2001. – С. 62-79.

¹³ Chňoupek V. Banderovci. – S. 291.

¹⁴ VHA. Ф. “Operace “Banderovce”. – Кор. 8. – П. 416. – Док. 10. – Арк. 1.

та чехословацькими прикордонниками”¹⁵. Подібно як і з Польщею, радянські органи безпеки направили до Чехословаччини свого спеціаліста з “бандерівського” питання майора НКВД Православа Яношека, який незабаром став керівником референтури Схід розвідувальної служби Міністерства Внутрішніх Справ. Щоправда вже дуже швидко його зняли з цієї посади через огріхи в розвідувальній роботі, вживання незаконних методів роботи та бруталність¹⁶. Врешті, 18 січня 1946 року ці поодинокі заходи радянсько-чехословацької співпраці було систематизовано й оформлено в підписану того дня “Угоду про обопільний перехід державних кордонів прикордонними відділами СРСР і чехословацькими відділами з метою переслідування і ліквідації банд, що переходять кордон, і про взаємну співпрацю, пов’язану з цим”. Тут, між іншим, читаємо:

“1. Командування радянських прикордонних військ з пропозиціями підполковника Станека про обопільний перехід державних кордонів [...] погоджується.

2. З метою здійснення взаємної співпраці ухвалено такі рішення:

а) при безпосередньому переслідуванні банд з того чи того боку (відділами радянських і чехословацьких прикордонних військ) командир частини, яка переслідує банду в напрямку кордону, поки це можливо, завчасно повідомляє командирів прикордонної частини сусідньої держави про можливість переходу банди на її землі [...]

б) у разі, якщо неможливо завчасно повідомити командира прикордонного відтинку сусідньої держави, переслідування може тривати далі. У такому разі [...] командири домовляються на місці, що сторона, з чиїх теренів прийшла банда, буде заходити з своїми відділами до заплілля банди на таку глибину, якої вимагає ситуація”¹⁷. Угоду підписали: з боку ЧСР – командир Кошицької Дивізії підполковник Станек, з боку СРСР – командир частини НКВД Закарпатської області підполковник Канторов. Через п’ять днів після підписання, умови договору як директиви до виконання було розіслано прикордонним відділам чехословацької армії¹⁸. Ще один цікавий факт з приводу цієї, наголошую, таємної угоди: вже того ж 1946 року вона була відома українським повстанцям – її цитує у своїй статті “УПА – носій ідей визволення народів”, опублікованій в журналі “Самостійність” відомий публіцист та ідеолог ОУН Осип Дяків – “Горновий”¹⁹.

¹⁵ *Пограничные войска СССР, май 1945-1950: Сборник документов и материалов / За ред. Соловьёва Е. – Москва, 1975. – С. 296.*

¹⁶ *Fiala Jan. Zprava o akci B. – Praha, 1994. – S. 54.*

¹⁷ *Vojenski Historični Archive (oal – VHA). – Ф. “Operace ”Banderovce”.* – Кор. 70. – П. 323. – Док. 215. – Арк. 1.

¹⁸ *Ibid.* – Док. 65

¹⁹ *Дяків-Горновий Осип. Ідея і чин. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1968. – С. 129*

Згідно з наказом командира прикордонної частини “Злато” полковника Емілія Перко від 22 квітня 1946 року встановлено спеціальні гасла для чехословацьких та радянських частин, що переходили кордон, вирішено провести телефонний зв’язок на лінії Уліч (Словаччина) – Велике Березне (СРСР), усталено пункти постійного зв’язку обох армій. Полонених із прикордонної смуги, взятих чехословацькими військовиками після допиту слід було відправляти до зв’язкових пунктів для проведення повторного допиту, тепер уже радянськими прикордонниками, щойно тоді їх знову повертали до чехословацького командування²⁰. Уже на наступний день, 23 квітня, прикордонні відділи отримали ще одну інструкцію, в якій зазначалося, що, “відповідно до угоди з компетентними російськими військовими органами, переслідуючи банди УПА в прикордонних теренах СРСР, чехословацькі відділи можуть перейти кордон, але тільки щоби нав’язувати зв’язок із прикордонними відділами СРСР, яким передається переслідування банд УПА, з подальшим поверненням на землі ЧСР. Аналогічно діяти повинна була і радянська сторона²¹. Як вказує начальник головного штабу чехословацької армії Богуміл Бочек, тоді ж таки, в квітні 1946 року, відбулася нарада з радянськими генералами Демшиним і Гагевим, на якій обговорено питання еventуальної допомоги чехословацькому війську в проведенні протиповстанських акції²².

Отже, станом на квітень 1946 року було досить докладно опрацьовано умови чехословацько-радянської співпраці в боротьбі з УПА. Проте, як вказує чеський історик Ян Фіала, ця співпраця була мало корисною для першої сторони²³. Причиною було те, що радянську сторону представляли прикордонники Закарпатського округу, тобто регіону, де український визвольний рух був порівняно слабозвинений, а отже й інформацією про його тактику, структуру, чисельність вони не володіли. Усі ці необхідні для ефективної організації протиповстанської боротьби відомості чехи почали отримувати після налагодження співпраці з поляками. Розглядаючи цей аспект протиповстанської співпраці держав-сателітів Москви, слід зауважити, що до середини 1945 року польсько-чехословацький кордон не охороняли взагалі, що забезпечувало для відділів УПА чудові умови у разі потреби відступити з польських теренів. Зацікавлення у спільній боротьбі проти українських повстанців було двостороннім: ЧСР, як уже було зазначено, намагалася отримати якомога більше інформації про УПА та методи боротьби з нею, Польща – створити умови, за яких їй вдалося б ліквідувати повстанські відділи, не даючи їм змоги уникнути нищівного

²⁰ ВНА. Ф. “Operace “Banderovce”. – Кор. 94. – П. 500. – Док. 34.

²¹ Ibid. – Кор. 78. – П. 371. – Док. 211.

²² Ibid. – Кор. 1. – П. 2. – Док. 9. – С. 2.

²³ Fiala Jan. Zprava o akci B. – S. 86.

удару відступивши на терени сусідньої Словаччини. Але незважаючи на об'єктивні умови, що спонукали обидві країни до налагодження контактів, аж до квітня 1946 року не було здійснено жодних реальних кроків²⁴. Очевидно, що каталізатором, який пришвидшив співпрацю цих держав були самі українські повстанці, які на весну 1946 року дуже активізували свою діяльність на підпольських теренах та провели пропагандистський рейд теренами Словаччини, що набув широкого розголосу і в ЧСР, і загалом у світі²⁵. Власне ця активізація УПА спричинила утворення в Польщі спеціальної військової частини для боротьби з нею під назвою Операційна група “Жешув”, аналогічну частину – Операційна група “Оцел” – було створено в Чехословаччині. 24 квітня 1946 року біля Дуклі відбулася перша підготовча зустріч між представниками цих частин²⁶. Її завданням було підготувати ширшу нараду польської та чехословацької сторін, що мала відбутися 6 травня в Тешині. Перед самою зустріччю, 4 травня, командир чехословацької делегації полковник Ян Герман отримав від начальника головного штабу армії ЧСР Богуміла Боchema такі інструкції щодо можливих домовленостей:

“І. Чинність угоди категорично обмежувати тільки до акцій проти бандерівців. Які-небудь інші питання, що стосуються чехословацько-польських відносин, відхилити.

ІІ. Про акції, плановані від 15.05, з'ясувати:

- 1) чи була налагоджена співпраця між Польщею і СРСР;
- 2) чи йдеться лише про співпрацю з Польщею без участі Червоної армії;
- 3) вимагати звітів про кількість, види відділів, їхню силу, організацію, графік планованих акцій, і польських, і Червоної армії [...];
- 4) чітко формулювати, що чехословацька участь в акціях обмежуватиметься тільки обороною власних державних кордонів;
- 5) вимагати, щоб польські (чи польсько-радянські) акції провадили так, аби бандерівців не гнали на терени ЧСР;
- 6) вимагати перевірених даних про бандерівців [...];
- 7) вимагати точних даних, як далеко на захід сягає зона, що випадає з-під контролю польських владних органів [...];

Коли б ішлося про співпрацю з ЧА, намагатися, щоб ініціатива співпраці з Москвою виходила від Польщі, оскільки йдеться про пацифікацію їхніх земель”²⁷.

Ці інструкції, як вказує у вступі до них генерал Богуміл Бочек, були узгоджені з найвищим політичним керівництвом Чехословаччини. Як

²⁴ *Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd.* – S. 420.

²⁵ *Про цей рейд докладніше див.: В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини.* – Торонто–Львів, 2001. – С. 79-96.

²⁶ *Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd.* – S. 420.

²⁷ *VHA.* – Ф. “Operace ”Banderowce”. – Кор. 1. – П. 2. – Док. 9.

бачимо з їхнього змісту, чехи, йдучи на переговори, намагалися отримати від них максимум, доклавши мінімум зусиль. Крім того, з наведених вище інструкцій помітно небажання представників ЧСР виступати ініціаторами продовження співпраці з СРСР на відтинку протиповстанської боротьби. Очевидно, причиною тому могли бути негаразди в попередній спільній діяльності.

Зустріч представників Чехословаччини з поляками відбулася, як і планувалося, 6 травня в Тешині. Судячи з рівня представників, обидві сторони приділяли цій нараді велику увагу. З польського боку участь у переговорах брали: полковник Корчинський Гжегож – віце-міністр громадської безпеки; підполковник Новаківський Людвік – начальник відділу прикордонних військ, представник керівництва військового округу № 5; майор Бозтукевич Володимир – представник Оперативної групи “Жешув”; капітан Ланін Григорій – представник управління громадської безпеки. Не менш імпозантною була і чехословацька делегація: полковник Генерального штабу Ян Герман – начальник прикордонної дільниці в Гуменному, командир ОГ “Оцел”; полковник Генерального штабу Францішек Янда – представник Генерального штабу у Празі; штабс-капітан доктор Ваш Кароль – заступник представника Міністерства внутрішніх справ і військової безпеки²⁸. Результатом переговорів, що тривали три години, було рішення про взаємний обмін інформацією щодо діяльності відділів УПА та плановані акції проти них. При цьому поляки повідомили своїм колегам, що з їхнього боку операція узгоджена з Червоною Армією. Щоб запобігти можливості в ході бойових дій витіснити повстанців на терени сусідньої держави (в чому особливо була зацікавлена чехословацька сторона), вирішено, що “знищення банд проводитиметься за допомогою створених котлів, при цьому не ставиться за мету відтіснити банди за кордон”²⁹. Щодо найголовнішого питання зустрічі, а саме умов обопільного переходу кордонів, ухвалено таке рішення: “Жодна із сторін не зацікавлена в необґрунтованому переході кордонів іншої держави. У випадку, якщо відділи в ході бойової акції чи помилково перейдуть кордон, їх переведуть у повному озброєнні і забезпеченні на свої землі, на місце, обране ними самими. У разі, якщо відділи вступили на терени іншої держави під час боїв провадитимуть бій за підтримки відділів цієї держави аж до повної ліквідації банди”³⁰. З приводу полонених вирішено обмінювати їх, залежно від громадянства, після проведення допиту тією стороною, яка провела захоплення. Окрім того, вирішено, для покращення зв’язку, провести обмін зв’язковими

²⁸ Депортації. Західні землі України кінець 30-их початок 50-их рр. Документи, матеріали, спогади / За ред. Сливки Ю. – Львів, 1998. – Т. 2. – С. 102.

²⁹ Там само. – С. 103.

³⁰ ВНА. Ф. “Operace “Banderovce”. – Кор. 70. – П. 323. – Док. 341.

офіцерами: 12 травня до штабу ОГ “Жешув” виїхав капітан чехословацької армії Ян Мусіла, а до штабу ОГ “Оцел” – майор ВП Ян Конечний. На наступний день начальник другого відділу Міністерства громадської безпеки Польщі полковник Бургін звітував своєму міністерству, що “Відповідно до протоколу зустрічі від 6.05.1946 року, 10 травня закінчено перебазування однієї мотомеханізованої дивізії і двох мотомеханізованих батальйонів здебільшого в район на схід від Дуклі, зміцнені позиції впродовж кордону східніше Анкли”³¹.

Уже незабаром зустрічі між представниками польського і чехословацького військ перестали носити винятково діловий характер, що переросло для обох сторін у своєрідну проблему. У таємному наказі Яна Германа всім відділам ОГ “Оцел” зазначалося, що останнім часом почастишали випадки перетину польсько-чехословацького кордону військовиками обох сторін без службової необхідності. “При цьому, – читаємо в документі, – доходить до випадків не правильного розуміння гостинності, яке не підносить престижу армії. Хоч наше ставлення до вояків польської армії є дружнім, проте не повинно виходити за межі пристойності. Гостювання, яке закінчується пиятикою, не є гідною репрезентацією, а свідченням убогого громадського і морального рівня”³². Далі командир “Оцел” наголошує своїм воякам, що перехід кордону може здійснюватися лише за умовами, регламентованими угодою від 6 травня 1946 року і спеціальним дозволом командування Оперативної групи. При цьому він наголошує, що навіть якщо такий дозвіл отримано, чехословацькі вояки “повинні вести вояка чужої армії, так щоб він міг якнайменше побачити наші військові заходи”³³.

Наступна офіційна зустріч між представниками Операційних груп “Оцел” (в особі зв’язкового офіцера Яна Мусіла) та “Жешув” (в собі полковника Євченка, до речі, радянського офіцера з Москви) відбулася за кілька місяців, а саме 8 серпня. Поляки поінформували своїх колег, що в кінці липня 1946 року закінчився перший етап великої акції проти УПА і що з серпня розпочався наступний, який триватиме до кінця жовтня. При цьому чехословацькій стороні обіцяно, що до кінця серпня 1946 року прикордонна смуга завширшки 10–15 кілометрів буде цілком очищена від повстанських сил (реально на це пішов майже рік)³⁴. “Зустріч, – як вказує у звіті Ян Герман, – пройшла в приятельській атмосфері”³⁵. Проте не завжди відносини між Польщею та ЧСР складалися так безхмарно. Задokumentованим свідченням цього є скарги, які висловив польський

³¹ ОУН і УПА на терені Польщі (1944-1947) / За ред. Шаповала Ю. – Київ, 2000. – С. 128.

³² VHA. Ф. “Operation “Vanderovce”. – Дор. 70. – П. 323. – Док. 429. – С. 1.

³³ Ibid. – С. 2.

³⁴ Ibid. – Кор. 1. – П. 2. – Док. 41

³⁵ Ibid.

зв'язковий офіцер Ян Конечний на зустрічі з представником “Теплице” 4 вересня 1946 року. Річ була ось у чому: Конечний отримав від відділку прикордонної сторожі в Тісній лист, у якому його інформували, що 1 вересня на польський бік перейшла група чехословацьких прикордонників, котрі з'ясовували, чи не було випущено з польського боку дві міни в напрямку словацького села Велка Поляна. Конечний висловив своє обурення тим, що лист він отримав у розкритому вигляді, що є “не тільки порушенням таємниці листування, але й виявом недовіри з боку чехословацького керівництва”³⁶. Також за вияв недовіри Конечний вважав те, що про жодні міни з польських теренів він не чув. Далі у своїй скарзі польський офіцер наголошує, що спосіб відрядження двох чехословацьких підстаршин на польські землі розцінює як нехтування непорушності польських кордонів. Урешті Конечний заявив, що у випадку, коли він не отримає задовільного роз'яснення ситуації, яка склалася, то змушений буде повернутися до Польщі, оскільки не матиме можливості далі працювати в атмосфері недовіри. Проте до радикальних кроків справа не дійшла, і цей інцидент (як, можливо, і багато інших, інформації про які немає) було залагоджено, а співпрацю в боротьбі з УПА продовжено. Більше того, 1947 року вона перейшла на якісно вищий рівень, що було пов'язано із проведенням поляками акції “Вісла”.

Цю сумнозвісну операцію, що мала за мету не тільки знищити повстанські сили на Закарзонні, але й очистити ці терени від українського населення, почали готувати задовго до офіційної дати її початку 28 квітня 1947 року. Заздалегідь почали поляки й узгоджувати свої дії із силами СРСР та Чехословаччини. На початку березня 1947 року Начальник Корпусу Внутрішньої безпеки підполковник Ганський видав “Інструкцію Корпусу Внутрішньої Безпеки”, що стосувалася проведення польськими військами і силами безпеки широкомасштабної протиповстанської “Операції Р”. У ній, зокрема, зазначалася необхідність підтримувати в ході планованої акції оперативного зв'язку з радянськими та чехословацькими військовими частинами та включення їхніх представників до складу штабу операції³⁷. Володіючи інформацією про план проведення поляками широкомасштабної протиповстанської операції, Оперативний Відділ Генерального Штабу Чехословаччини дав 8 квітня наказ генералу Германові, командирі ОГ “Теплице” [попередня назва “Оцел”. – В. В.], “порозумітися [...] з Ряшівською оперативною групою [...] убезпечити кордон і робити активні кроки проти частин УПА, що відступають”³⁸.

³⁶ ВНА. Ф. “Operace “Vanderovce”. – Дор. 70. – П. 323. – Док. 50.

³⁷ ОУН і УПА на терені Польщі (1944-1947) / За ред. Шаповала Ю. – Київ, 2000. – С. 193-194.

³⁸ Акція “Вісла”. Документи / За ред. Місисла С. – Львів-Нью-Йорк, 1997. – С. 85.

Вже напередодні самої акції “Вісла” польський уряд вирішив заручитися підтримкою СРСР та ЧСР на найвищому рівні. 14 квітня 1947 року міністр національної оборони Польщі Жимерський звернувся до міністра оборони СРСР Булганіна: “Уряд Польщі, – читаємо у листі, – вирішив остаточно очистити від фашистських банд прикордонну смугу від району Бреста над Бугом аж до чехословацького кордону. Одночасно буде здійснена евакуація українського населення [...] У зв’язку з цим виникають побоювання, що під час цієї акції небажані елементи проникатимуть на територію СРСР. Прошу Вас, Міністре, спричинитися до якомога суворішого закриття кордону на згаданому відтинку”³⁹. Аналогічного листа відправлено до міністра оборони Чехословаччини Свободи. Уже незабаром Польща отримала запевнення з боку своїх сусідів у перекритті кордонів та іншій необхідній допомозі⁴⁰.

Між 14–30 квітня відбулося 4 двосторонніх польсько-радянських зустрічі представників прикордонних військ обох держав та органів безпеки. На нарадах обговорено умови зв’язку, спільні розпізнавальні знаки та питання передачі НКВД членів УПА, схоплених на теренах Ряшівського воеводства. Євген Місило, історик, що працював з документами польсько-радянського співробітництва в рамках акції “Вісла”, зазначає, що не виявлено матеріалів, які б вказували на зустріч командування Операційної групи “Вісла” з командуванням радянських частин, що здійснювали операції проти УПА в прикордонній смузі, як це мало місце з чехословацькою стороною⁴¹. Небагато інформації про перебіг співпраці між польськими і радянськими прикордонниками в час проведення акції подають і Антоні Щесняк з Веславом Шотою. “Командування ОГ «Вісла», – читаємо в їхній книжці, – узгіднило з представником командування прикордонних військ СРСР підполковником Дуніним проблему обопільного зміцнення кордонів, а також засади обопільного їх перетину з метою полегшити переслідування відділів УПА”⁴². Крім того, автори твердять, що під час здійснення операцій проти українського підпілля польська сторона отримала багато цінної інформації про його діяльність, структуру і тактику. Отримані дані передавалися радянським спецслужбам.

Врешті, 7 травня 1947 року було підписано потрібний договір про співпрацю проти УПА між Радянським Союзом, Польщею і Чехословаччиною. На жаль, текст договору невідомий. Повідомлення про нього опублікувало 12 травня інформаційна агенція “Асошіейтед Прес”.

³⁹ Акція “Вісла”... – С. 99.

⁴⁰ Див. лист міністра національної оборони ЧСР генерала армії Л. Свободи послові РП у Чехословаччині від 23.04.1947: Акція “Вісла”. – С. 173.

⁴¹ Там само. – С. 256-257.

⁴² *Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd.* – S. 450.

⁴³ Цит. за: *На сторожі.* – 1947. – Ч. 5. – С. 12.

“Польща, СРСР і Чехословаччина, – читаємо тут, – уклали між собою договір, який звертається проти партизанських груп українських націоналістів, що оперують передусім у південно-східній Польщі. Договір має на меті спільну боротьбу з цими партизанськими групами”⁴³. Із “Звернення до всіх українців на чужині з приводу союзу трьох держав проти УПА” Проводу Закордонних Частин ОУН дізнаємося, що оголошення про підписання потрійного пакту зробив міністр закордонних справ Польщі Зигмунт Модзелевський після підписання іншого документу, а саме протоколу про закінчення репатріаційних акцій між Польщею та УРСР⁴⁴.

8 травня відбулася чергова двостороння польсько-чехословацька зустріч, яка мала на меті конкретизувати умови співпраці на кордонах. Тут виявилось, що реальні обставини відрізняються від запевнень міністра оборони ЧСР Людвіка Свободи, який ще напередодні акції “Вісла” обіцяв полякам перекрити військом кордон на лінії Новий Санч – Стара Любовня аж до кордону з СРСР. “Чеська делегація, – читаємо у звіті з зустрічі, – висловила готовність перекрити кордон на ділянках на яких проводимуться наші операції, пояснюючи неможливість закрити кордон на всій лінії дій Операційної Групи «Вісла» браком сил”⁴⁵. З огляду на це, було домовлено, що поляками за 3–4 дні попереджатимуть чехословацьких прикордонників, на яких саме відтинках кордону і в який час плановано операції. При цьому делегація ЧСР висловила прохання, щоб ці відтинки не перевищували довжини 4–5 кілометрів. Як виявилось пізніше, ця тактика фрагментарного перекриття кордонів не виправдала себе. Суттєвою вадою була неоперативність, а ситуація, що склалася на польсько-чехословацькому кордоні травні–червні 1947 року, вимагала миттєвого реагування. А тому 28 червня в Кошицях відбулося ще одне засідання польсько-чехословацької комісії за участю командування Операційних груп “Вісла” (зокрема генерала Стефана Мосора) та “Теплице” на чолі з генералом Емілем Перко⁴⁶. Вирішено, для покращення зв’язку між арміями, помістити польську радіостанцію в Гумennomу при штабі “Теплице” і чехословацьку в Сяноку. Певні зміни прийнято щодо найпринциповішого аспекту співпраці – переходу кордонів. Зокрема, домовлено, що “обидві сторони можуть вести акції проти банд:

- а) безпосередньо вглиб на 10 кілометрів від кордону сусідньої держави;
- б) акції вглиб на 30 кілометрів з дозволу командира відповідного відтинка сусідньої держави”⁴⁷. Такі зміни в питанні перетину кордонів

⁴⁴ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – С. 325.

⁴⁵ Акція “Вісла”. – С. 288.

⁴⁶ *Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd.* – S. 453.

⁴⁷ *VNA. Ф. “Operace ”Banderovce”.* – *Кор.* 46. – П. 148. – Док. 80. – С. 1.

пояснюються тим, що в червні 1947 року, незважаючи на спільні польсько-чехословацькі зусилля, на територію Словаччини пробилися три сильних сотні УПА “Ударники-1” під командування Романа Гробельського – “Бродича”, “Ударники-2” під командування Михайла Дуди – “Громенка”, “Ударники-4” під командування Володимира Щигельського – “Бурлаки”. Відтак, чехословацька влада була тепер зацікавлена в ліквідації повстанців не менше, ніж польська. А тому цією ж угодою передбачено створити спеціальні ударні (польські, і чехословацькі) батальйони силою близько 200 вояків. Вони повинні були діяти таким чином: власні відділи визначали місце постою українських повстанців, натомість

Польський зв'язковий старшина при ОГ “Оцел” майор Ян Конечний

ударна частина брала на себе безпосередню ліквідацію. Перейшовши кордон, ударний батальйон підпорядковувався загальному командуванню акції. Визначено, що ці відділи використовуватимуть на час від 1 до 3 днів, вони перебуватимуть на повному самозабезпеченні, особливо наголошено заборону таборувати в населених пунктах. Тією ж угодою обумовлювалася можливість застосовувати літаки на теренах сусідніх держав углиб території на 30 кілометрів із засторогою не проводити обстрілів чи бомбардувань⁴⁸. Дотримуючися цієї та попередніх угод, зокрема про обмін інформацією, польська сторона надіслала командуванню “Теплице” документ під назвою “Відомості та узагальнення з боїв польського війська з бандами УПА”⁴⁹. Цей документ, який склав полковник КБВ Кузміч, напевно, дуже придався воякам ЧСР, оскільки влітку 1947 року на їхніх теренах розгорнулися масштабні військові операції проти відділів УПА, що намагалися пробитися до Німеччини.

Загалом, до кінця 1947 року повстанські відділи на теренах Польщі та Чехословаччини вдалося розбити, застосувавши до цього величезні сили: поляки – 20000 вояків проти 2000 бійців УПА і членів цивільної сітки ОУН⁵⁰, чехи – більше як 15 тисяч проти близько 400 упівців⁵¹. І тим не менше, для остаточної ліквідації УПА ці держави повинні були об'єднатися, долучивши до того ще й сили СРСР.

⁴⁸ VHA. Ф. “Operace “Banderovce”. – Кор. 46. – П. 148. – Док. 80. – С. 1-2.

⁴⁹ Ibid. – Док. 95.

⁵⁰ Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd. – S. 434; Акція “Вісла”. – С. 28, 400-401

⁵¹ В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Торонто-Львів, 2001. – С. 124.

Отже із закінченням Другої світової війни, протистояння між українським національно-визвольним рухом і радянською тоталітарною системою не завершилося. Незважаючи на те, що Головне Командування УПА почало плановано зменшувати повстанські відділи, а потім і переходити від повстанської тактики до форм глибокого підпілля, саме після 1945 року можна говорити про поглиблення боротьби між обома сторонами. В цей час український національно-визвольний рух проявив себе не тільки важкою внутрішньо-політичною проблемою Москви, але й активним чинником міжнародної політики: він також став загрозою і для тоталітарних режимів, встановлюваних Сталіним у країнах Східної Європи. Для поборювання українських повстанців СРСР, Польща та Чехословаччина змушені були не лише координувати свої акції та обмінюватися інформацією про УПА, а й укладати угоди про спільні військові дії проти її вояків. Вказуючи на загрозу для радянського режиму і його сателітів з боку українського національно-визвольного руху, слід говорити не лише про збройний потенціал Української Повстанської Армії, але й про її ідейну силу. Адже гасло перебудови системи міжнародних відносин за принципом “Воля народам! Воля людині!” знаходило свій відгук далеко поза межами України, воно могло стати чинником, що об’єднав би антитоталітарні рухи країн Центральної і Східної Європи у боротьбі з Москвою. Тому радянська влада доклала максимум зусиль для того, щоб скомпрометувати саму ідею і для того, щоб знищити її носіїв – українських повстанців. І, як бачимо, лише об’єднавши власні зусилля із зусиллями своїх сателітів – Варшави та Праги, – Москві вдалося досягнути тільки другого. Натомість ідея існувала далі, змінивши протягом наступних п’ятдесяти років обличчя світу і спричинивши появу на політичній мапі десятків нових незалежних держав, а серед них й України.